

Recension av Anneli Mattsons (2018) bok ”Kränkt eller Särbehandlad: KAKS – En modell för utredning av kränkande särbehandling”

Av Stefan Blomberg, legitimerad psykolog och forskare vid Arbets- och miljömedicin i Linköping samt författare till boken Mobbning på jobbet – uttryck och åtgärder

Anneli Mattsons bok är mycket läsvärd och förmedlar omfattande kunskap om processer och dynamik kopplat till konflikter, aggressiva beteenden och kränkande särbehandling. Den ger en fördjupad kunskap om hur dessa fenomen uppstår och utvecklas, samt vad som skiljer dem åt. Det finns många exempel och fallbeskrivningar vilket gör boken lättläst. Författaren har ett stort engagemang och en lång erfarenhet av att arbeta med dessa frågor. Hon är en av ytterst få som under många år systematiskt har utrett kränkande särbehandling. Enligt egen utsago har hon utrett över femtio ärenden. Boken är klart läsvärd för den som vill fördjupa sin kunskap om mobbningsprocesser och vad som kännetecknar dessa, samt på vilket sätt eskalerade konflikter skiljer sig från mobbning. Hon belyser också väl hur aggressivt agerande, på bekostnad av andra i en organisation – både kollegor och chefer, kan leda till anmälningar om kränkande särbehandling när sådant beteende hindras eller gränsas. Hon resonerar intressant och bra om skillnader mellan upplevd kränkthet och verklig särbehandling. Hon för också ett bra och intressant resonemang om arbetsgivarens ansvar för att utreda och själva anmäla misstänkta särbehandlingssituationer och risken med att överlåta anmälan om sådant på den som är utsatt (och ofta rädd). Författaren tar även upp risk- och skyddsfaktorer, men dessa avsnitt är väldigt kortfattade och rudimentära. Bokens generella styrka ligger i dess omfattande behandling av de processer som kännetecknar eskalerade konflikter, kränkande särbehandling och aggressiva beteenden.

Författaren har utvecklat en egen metodik för utredning som bygger på narrativ metodik med kvalitativa analyser. Hon beskriver bra och utförligt vilka förutsättningar som krävs för en utredning av kränkande särbehandling och riskerna med arbetsgivare som inte är beredda att ta hand om resultatet på rätt sätt eller skapa rätt förutsättningar för en utredning. Hon trycker på betydelsen av oberoende och varnar för riskerna med att konsulter arbetar för samma uppdragsgivare eller försöka sälja in följduppdrag efter en utredning. Hon betonar vikten av att skriva tydliga och transparanta rapporter där metodiken och bedömningarna, samt vad bedömningarna grundas på, tydliggörs och där alla inblandade får del av resultaten på ett strukturerat vis. Alla narrationer från de inblandade parterna skrivs ned och parterna får läsa igenom och godkänna att dessa infogas i rapporten. Hon betonar också att rapporten utgör ett underlag för arbetsgivarens beslut om eventuella åtgärder. Det är också möjligt för inblandade att själva lämna in bilagor till rapporten om de inte håller med om bedömningar och slutsatser.

Den metodik som hon utvecklat syftar till att skapa förståelse, mening och begripliggöra processer. Detta uppnås alltså genom en narrativ metod, d.v.s. att metodiskt och strukturerat lyssna till de inblandades berättelser om vad som hänt. Genom kunniga och erfarna utredare som har en subjektiv förförståelse av kontexten och ämnesområdet tolkas vad som berättas, hur det berättas samt vilka känslor som förmedlas och uttrycks i samband med berättandet (samt även vad som väcks hos utredaren). Det görs sedan en kvalitativ tolkning och analys där processen begripliggörs och där även syfte och avsikt hos inblandade parter tolkas. Författaren rekommenderar att även eventuell ohälsa hos inblandade tas med som en del i

helhetsbedömningen. Lämplig bakgrund för blivande utredare är personer som har en ordentlig kunskap inom beteendevetenskap och psykologi och helst även en gedigen klinisk erfarenhet av att bedöma och tolka människors berättelser, upplevelser och reaktioner.

Metodens styrka är att den inte bara uppehåller sig vid enskilda händelser utan siktar in sig på händelseförlopp och processer som utvecklas över tid. Boken innehåller dock en del polemisering emot en mer fakta- och händelseorienterad utredningsmetodik. Jag anar här en implicit kritik mot så kallade Faktaundersökningar, en utredningsmodell hämtad från Norge (*norska Faktaundersøkelse*) och som används alltmer i svenskt arbetsliv. Jag är själv en förespråkare för Faktaundersökning som metod vilket också beskrivs i min bok *Mobbning på jobbet – uttryck och åtgärder* (2016). Författarens kritik mot att utreda specifika händelser liknas med ett juridiskt avgörande där skuld fastslås, vilket faktiskt stämmer dåligt med hur Faktaundersökning genomförs. Det går dock inte konstatera att hon felaktigt kritiserar Faktaundersökning eftersom metoden inte nämns. Kanske är det rent juridiska utredningar hon kritiserar. Intrycket är dock att hon till viss del bygger upp en halmgubbe som hon sedan polemiserar mot.

Hon problematiserar inte sin utredningsmetodik och lyfter inte fram några eventuella risker med den. Kanske lyfts sådant fram i de licensieringskurser som hon numera erbjuder. Jag kan för egen del dock se flera ganska allvarliga problem och risker med metoden.

För det första gränsar de intervjuer hon beskriver till kliniska bedömningar vilket faktiskt kan innebära en journalplikt för legitimerad sjukvårdspersonal, enligt Hälso- och sjukvårdslagen. Hon verkar inse problematiken med att de inblandades tolkade narrationer finns med i den skriftliga rapporten och föreslår att rapporten sekretesskyddas genom att klassas som ett arbetsmaterial. Detta är djupt problematiskt eftersom en skriftlig rapport baserad på ett beställt utredningsuppdrag de facto inte är ett arbetsmaterial. I alla offentliga organisationer ska en sådan rapport diarieföras vilket gör att den kan begäras ut enligt offentlighetsprincipen. En arbetsgivare kan naturligtvis vägra lämna ut den efter en sekretessprövning, men här är vi inne i ett gränsland som är mycket osäkert. Denna typ av rapporter kan ha ett stort allmänintresse och då kommer Förvaltningsrätten med stor sannolikhet häva sekretessen (vilket redan har skett i andra fall). Jag anser sammantaget att det kan bli djupt problematiskt och riskabelt att dessa narrationsanalyser ligger så nära kliniska bedömningar. Som arbetsmedicinsk utredare vet jag mycket väl vad som kan komma upp i kliniska bedömningar av utsatta personer och anser att sådana bedömningar bör ske i en sjukvårdskontext med de lagliga skydd som en sådan kontext ger. Ska personers eventuella hälsa ingå i bedömningen bör dessutom eventuella sårbarhetsfaktorer och konkurrerande faktorer undersökas.

För det andra ser jag det som djupt problematiskt att den eller de utpekade parterna inte vet vad de konkret anklagas för. De vet att de är föremål för en utredning och de vet vilka händelseförlopp det gäller, men de vet inte vad som faktiskt påstås. Utifrån metoden är detta en självklarhet eftersom narrativ metodik handlar om att få del av en personers egna berättelser och då ska inte de olika personerna vara färgade av vad andra har berättat eller påstått om samma händelseförlopp. Detta kan innebära ett tolkningsföreträde för anmälaren där de utpekade hamnar i ett underläge. Detta leder till stora krav på intervjuaren/utredaren när dessa berättelser ska tolkas och bedömas. Författaren betonar dock att erfarenheten av

kliniska bedömningar minskar risken för felbedömningar där olika parter har upplevt ett förlopp på helt olika vis.

Detta leder dock till en tredje invändning. Oavsett hur erfaren kliniker du är eller hur tränad narrativ intervjuare du är, så finns en risk för feltolkningar. Att bedöma berättelsers trovärdighet baserat på hur personerna berättar, hur de reagerar när det berättas och hur kongruent och sammanhållen berättelsen är, har vi psykologer gjort länge – med bitvis förskräckliga resultat! (Tänk på vårdnadstvister, påstådda sexuella övergrepp, vittnespsykologi, Quick-katastrofen osv.) Vi vet dessutom att minnet fyller i detaljer och justeras för varje gång jag återberättar, samtalar om eller själv plockar fram det. Narrationer skapas och återskapas successivt! Så att låta olika parter återberätta ett händelseförlopp riskerar leda till att den som funderat på och samtalat mest om händelseförloppet också kommer ge den mest sammanhållna och därmed mest trovärdiga berättelsen. I källkritisk mening är dock en sådan berättelse högst riskabel. Denna invändning skulle dock lindras om syftet vore att presentera hypoteser och möjlig förståelse för ett förlopp. Författaren anger dock att syftet med en utredning är att faktiskt klarlägga vad som hänt, vilket också anges såsom ett syfte med arbetsmiljöutredningar i råden till föreskriften om Systematiskt arbetsmiljöarbete (Afs 2001:1) där det står att vi ska fokusera på händelsen och vem som gjort vad.

Utöver denna kritik mot själva metoden finns det ytterligare några kritiska detaljer som är värda att lyfta. Författaren verkar tolka begreppet kränkande särbehandling på ett annat sätt än vad som görs i föreskriften om organisatorisk och social arbetsmiljö (Afs 2015:4). Hon trycker mycket på systematiken och maktasymmetrin vilket innebär att hon egentligen skriver om mobbning. Mobbning och kränkande särbehandling är dock inte samma sak efter att Afs 2015:4 kom. Detta nämner hon visserligen, men hon är inte stringent med begreppet kränkande särbehandling. Hon presenterar i slutet av boken en egen definition av kränkande särbehandling, men den stämmer inte med föreskriftens definition. Däremot stämmer den väl med hur mobbning brukar definieras. Jag tycker dock att definitionen är värdefull, men då av mobbning istället för kränkande särbehandling. Vidare så kallar hon sin utredningsmetodik för beteendeanalys, vilket jag tycker är märkligt. Begreppet beteendeanalys används redan inom den operanta psykologin och betyder då något helt annat. Hon använder även begreppet negativ förstärkning i betydelsen bestraffning. Dessa två detaljer pekar på en bristande kunskap om inlärningspsykologi, en av psykologins grundteorier. Sen vore det trevligt med en tydligare referensgivning i boken; lite färre stavfel hade heller inte skadat.

Sammantaget tycker jag dock att boken är mycket läsvärd, särskilt när det gäller förståelsen av processer och händelseförlopp. Och trots mina invändningar mot utredningsmetoden ser jag definitivt värdet av narrativ metod för att ta fram hypoteser och begripliggöra komplicerade händelseförlopp med eskalerade konflikter, aggressiva beteenden och kränkande särbehandling. Jag tycker också att boken sätter fingret på ett par viktiga områden som är utmanande för de som genomför faktaundersökningar. Dels hur man tar sig an komplexa händelseförlopp där enskilda händelser inte ger rättvisa till det som verkar ha hänt. Här anser jag att en faktaundersökare inte ska väja för tematiska undersökningar av händelseförlopp som sedan exemplifieras av specifika händelser inom temat, snarare än att se händelserna separat. En del erfarna utredare gör detta redan och jag tror att det är nödvändigt eftersom mobbningsprocesser ofta är utdragna i tid med många subtila och

återkommande små händelser. En annan utmaning för faktaundersökare är hur man undviker att utpekade personer, som får del av vad de anklagas för, endast förnekar vad som hänt utan att själva presentera någon egen beskrivning. Detta är en svårighet när interaktioner ägt rum helt utan vittnen och det resulterar ofta i bedömningen "ord-mot-ord". Slutligen är det även viktigt att påminna om att varken faktaundersökningar eller KAKS-utredningar utgör juridiska avgöranden av personlig skuld för någon inblandad part. Det juridiska ansvaret ligger fortsatt hos arbetsgivaren. Om arbetsgivaren sedan vill slå fast ett personligt ansvar får de göra det efteråt i en separat juridisk prövning. Om en arbetsgivare däremot vill att en utredning även ska innehålla juridiska avgöranden av personlig skuld så ställer det mycket speciella krav på utredningen och påverkar även hur de fackliga parterna agerar under utredningen. Då är vi dock inne på arbetsrättsliga utredningar vilket är ett annat område.

Referens: Blomberg, S. (2018). *Recension av Anneli Mattsons (2018) bok "Kränkt eller Särbehandlad: KAKS – En modell för utredning av kränkande särbehandling"*, Recensionen publicerad på Thomas Jordans blog, blog.perspectus.se, 18.8 2018.